

Λουκάς Αξελός

Ο Γκράμσι και εμείς

Σαράντα χρόνια από την κυκλοφορία των Διανοουμένων*

Τα παίγνια της ιστορίας ή πώς τα Τετράδια της Φυλακής μεταφράστηκαν στις ελληνικές φυλακές και εξορίες

Παρ' όλη την φήμη που τον συνόδευε στην πατρίδα του, αλλά και σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, ελάχιστα πράγματα ήταν γνωστά από το έργο, αλλά και την ζωή και την δράση του ίδιου του Γκράμσι, στην προδικτατορική Ελλάδα. Μέχρι και την 21η Απριλίου 1967 δεν είχε κυκλοφορήσει κανένα βιβλίο του και τα δυο-τρία μικρά αποσπάσματα από τα Τετράδια της Φυλακής που είχαν δημοσιευτεί στον περιοδικό Τύπο, είναι αμφίβολο αν θα μπορούσαν να διεκδικήσουν τον τίτλο της καρφίτσας στο άχυρο.

Είναι γνωστό ότι η επιβολή της δικτατορίας έθεσε επί τάπητος ένα σύνολο από ζητήματα. Έχοντας ήδη αλλού εκτεταμένα αναλύσει την περίοδο αυτή θα αρκεστώ εδώ στο να επισημάνω συνοπτικά μερικά μόνο σημεία.¹

Κοινή παραδοχή αποτελεί σήμερα το γεγονός ότι η πολύπλοκη εσωτερική και εξωτερική πραγματικότητα συνδεδεμένη με τα άμεσα προβλήματα που ανέδει-

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Το κείμενο αυτό αποτελεί μέρος της εισαγωγής του συγγραφέα στο υπό έκδοση βιβλίο του Αντόνιο Γκράμσι, *Για την αλήθεια ή για το να λέμε την αλήθεια στην πολιτική*, που θα κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις «Στοχαστής».

1. Για περ. βλέπε Λουκάς Αξελός, *Εκδοτική δραστηριότητα και κίνηση των ιδεών στην Ελλάδα*, έκδοση Β', εκδ. «Στοχαστής», Αθήνα 2008, σελ.41 επ.

ξε το στρατιωτικό πραξικόπημα, τα αναπάντητα ερωτηματικά, δημιούργησαν ένα πρώτο, μικρό, αξιόλογο όμως ρήγμα στην ιστορικά διαμορφωμένη εκδοχή του μαρξισμού στην Ελλάδα. Από το άνοιγμα αυτό χύθηκε ορμητικά το θολό νερό μίας ασφυκτιούσας και διπλά καταπιεσμένης Αριστεράς. Τα συνταρακτικά γεγονότα της δεκαετίας '60-'70, σφραγισμένα από την επικράτηση αντάρτικων κινημάτων και την συγκρότηση ρευμάτων κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής κριτικής και αμφισβήτησης, σε συνδυασμό με την δικτατορία λειτούργησαν σαν καταλύτης στις απόψεις που μέχρι τότε είχε επιβάλει η κυρίαρχη αριστερή εκδοχή. Έτσι, όχι μόνο η σαφής αντίθεση στην δικτατορία, αλλά και η σαφής άρνηση μιας συγκεκριμένης αριστερής παραδοσιακής λογικής υπήρξε το συνεκτικό στοιχείο της ιδεολογικής πολιτικής-εκδοτικής δραστηριότητας εκείνης της περιόδου.

Μέσα σ' αυτές τις δύσκολες και αντιφατικές συνθήκες διαμορφώθηκε βασανιστικά μια καινούργια κατάσταση που απορρίπτοντας τις κροκοδείλιες αυτοκριτικές, τις τυποποιημένες απαντήσεις και τις εκδοχές εκ του ασφαλούς, έκανε για πρώτη φορά με λειτουργικούς όρους πράξη, αν και εξαιρετικά περιορισμένα, τον πλουραλισμό και την ετερογένεια.

Αυτό που κάποτε θεωρούνταν υπέρτατη αρετή, ο μονολιθισμός στην σκέψη και την δράση, άρχισε να αμφισβητείται και ανοικτά πια, από λίγους αναμφίβολα, που θολά και αντιφατικά, συνειδητοποιούσαν, ότι όχι μόνο δεν αποτελούσε άρνηση των κυρίαρχων αντιλήψεων, αλλά, σε σημαντικό βαθμό, την ακραία φυσική προέκτασή τους.

Η πραγματικότητα αυτή, ενισχυμένη από το γεγονός της ολοκληρωτικής απαγόρευσης της νόμιμης πολιτικής δράσης, γέννησε την τάση για το άνοιγμα ενός διαλόγου που θα ενίσχυε τις οριακές ανάγκες για πληροφόρηση, διασταύρωση και κριτικό έλεγχο των ιδεών που κυκλοφορούσαν.

«Έτσι μέσα σε συνθήκες δικτατορίας ξεφύτρωσαν νέοι εκδοτικοί οίκοι, μεταφραστές, συγγραφείς κ.λπ. Άνθρωποι – αγωνιστές που έψαχναν ν' ανοίξουν νέους δρόμους μέσα στην σύγχυση και το χάος της νέας εποχής – άγνωστοι μεταξύ τους, μέσα και έξω από τις φυλακές «πορεύτηκαν» ανάμεσα σε άλλα και προς τον Γκράμσι».²

Αξίζει, φρονώ, να σταθώ λίγο για να (ξανά) περιγράψω το πώς συγκεκριμένα μεταφράστηκαν και κυκλοφόρησαν τα πρώτα του έργα.

Διανύοντας την μεσοβασιλεία του αντικοινοβουλευτισμού, ο πρώτος μεταφραστής έργων του Γκράμσι, ο Θάνος Παπαδόπουλος έχει λίγο καιρό που γύρισε από την εξορία όπου και άρχισε να πρωτομεταφράζει τους Διανοούμενους που θα κυκλοφορήσουν τον Ιούλιο του 1972 από τον «Στοχαστή». Ο Κώστας Φιλίνης βρίσκεται στις φυλακές όπου με πρωτοβουλία του μεταφράζει τις Ση-

2. Για περ. βλέπε Θάνος Παπαδόπουλος, «Ο Γκράμσι, οι μεταφράσεις του και η ελληνική πνευματική ζωή», περ. «Αντί», τεύχ. 142, Αθήνα 1980, σελ. 40 επ.

μειώσεις στον *Μακιαβέλι*, που περνώντας από πολλά χέρια θα εκδοθεί τελικά από τον «*Ηριδανό*» στα τέλη του 1974, με τα αρχικά Φ.Κ.³ Τέλος, ο Θανάσης Αθανασίου βρίσκεται κι αυτός φυλακισμένος στον Κορυδαλλό και ξεκινάει από μόνος του την μετάφραση του *Παρελθόν και Παρόν*, την οποία λίγο αργότερα, θα την στείλει σταδιακά από μέσα⁴ στον «*Στοχαστή*», για να την κυκλοφορήσει αυτός με την σειρά του λίγο πριν την μεταπολίτευση (Ιούνιος 1974).

Την ίδια εποχή (1971-72) δυο παλαίμαχοι των γραμμάτων μας η Φούλα Χατζιδάκη και ο Δημήτρης Ραυτόπουλος δίνουν στον «*Ηριδανό*» ένα μέρος από τα *Γράμματα από τη φυλακή* του Γκράμσι που από καιρό είχαν μόνοι τους ξεκινήσει να μεταφράζουν και που κυκλοφόρησαν τον Σεπτέμβριο του 1972. Τέλος, στο ίδιο περίπου διάστημα, άρχισε να μεταφράζει τον *Ιστορικό Υλισμό* ο Τίτος Μυλωνόπουλος, που και συμβολικά θα κυκλοφορήσει σαν πρώτο βιβλίο του «*Οδυσσέα*», τον Ιούλιο του 1973.

Έτσι το έργο του Γκράμσι μεταφράστηκε και κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στην Ελλάδα.⁵ Πραγματικά από μια τραγική ειρωνεία της τύχης η πλειοψηφία των Ελλήνων μεταφραστών μετέφρασε τα *Τετράδια της Φυλακής*, στις φυλακές και τις εξορίες. Αυτές οι συνθήκες έβαζαν καθήκοντα για τα οποία κανένας ουσιαστικά δεν είχε προετοιμαστεί. «Κατά συνέπεια, οι μεταφράσεις, τα έργα αυτής της περιόδου, δεν υπακούουν στα συνηθισμένα φιλολογικά κριτήρια μιας ομαλής μη-μεταβατικής εποχής»,⁶ που, προφανώς, όφειλε και οφείλει να κρίνει με την πρέπουσα σοβαρότητα τις μεταφραστικές ανεπάρκειες, λάθη και αδυναμίες.

3. Ο Κώστας Φιλίνης έδωσε αρχικά το κείμενο της μετάφρασής του στον Φίλιππο Βλάχο των εκδόσεων «*Κείμενα*», με τον οποίο είχε ήδη «*συναντηθεί*» στις φυλακές της χούντας αμέσως μετά το πραξικόπημα, ο οποίος και – υποδειγματικά – το στοιχειοθέτησε στο τυπογραφείο των εκδόσεων. Η έκδοση «*προσέκρουσε*» στα πάντα ισχνά οικονομικά των «*Κειμένων*» και ο Φίλιππος Βλάχος, λόγω οικονομικής αδυναμίας και μόνον, απευθύνθηκε σε μένα για να το εκδώσουμε προσθέτοντάς το στα μέχρι τότε εκδοθέντα έργα του Γκράμσι από τον «*Στοχαστή*». Η αντίστοιχη οικονομική αδυναμία του «*Στοχαστή*», που την περίοδο εκείνη τύπωνε το *Παρελθόν και Παρόν*, είχε ως αποτέλεσμα οι δύο εκδότες να απευθυνθούν στον Αλέκο Παπακώστα, εκδότη του «*Ηριδανού*» και εταίρου κοινών εκδοτικών και αισθητικών αξιών, που και ευγενικά ανταποκρίθηκε δίνοντας ένα τέλος στην μικρή αυτή περιπέτεια του... Μακιαβέλι. Για περ. βλέπε «*Φίλιππος Βλάχος: Η άλλη πλευρά της εκδοτικής πραγματικότητας*», παράρτημα στο *Εκδοτική δραστηριότητα κ.λπ.*, ό.π., σελ. 198.

4. Για περ. βλέπε Θανάσης Αθανασίου, «*Γράμμα από τη φυλακή*», περ. «*Τετράδια*», τεύχ. 17-18, Αθήνα 1987, σελ. 69 επ.

5. Αναλυτικότερα σχετικά με την κυκλοφορία των έργων του Γκράμσι βλέπε Λουκάς Αξελός, «*Βιβλιογραφία Αντόνιο Γκράμσι στα Ελληνικά*», περ. «*Διαβάζω*», τεύχ. 295, Αθήνα 1992, σελ. 49-52 και Κώστας Π. Παντέλογλου, *Πνευματική καλλιέργεια, ανθρωπιά και πολιτική-περί των εκδόσεων των έργων του Αντόνιο Γκράμσι από τις εκδόσεις «Στοχαστής», «Οδυσσέας» και «Ηριδανός» αρχής γενομένης τα χρόνια της δικτατορίας*, εκδ. «*Παντέλογλου*» (ΚΚΜΕ), Αθήνα 2009.

6. Για περ. Θ. Παπαδόπουλου, *Ο Γκράμσι κ.λπ.*, ό.π.

Η πολιτική του αν και η πολιτική-εκδοτική μας πραγματικότητα

*Η πολιτική του «αν» έχει πολλούς οπαδούς... γιατί το «αν» τους απαλλάσσει από το να σκέφτονται και να μελετούν.
Αντόνιο Γκράμσι*

Αναμφίβολα, αυτό που παραπάνω περιέγραψα σε σχέση με την μετάφραση και έκδοση έργων του Γκράμσι στα Ελληνικά, ίσχυσε και για πολλά άλλα βιβλία και έντυπα της περιόδου εκείνης. Περιόδου, που αναδείκνυε θετικές πτυχές, που στόχευε όχι μόνο στην πολιτική αλλά και την ηθική αναμόρφωση της κοινωνίας, διαμορφώνοντας ήθη άγνωστα ή ξένα στο σημερινό μεταπολιτευτικό φολκλόρ.

Όλα αυτά σήμερα φαντάζουν μακρινό παρελθόν. Ωστόσο, όσοι εξακολουθούν να πιστεύουν ότι η λήθη είναι ο εν όπλοις σύντροφος κάθε αντιδραστικού ή καιροσκόπου, δεν πρέπει να ξεχνούν ότι αρκετοί εκδότες της περιόδου εκείνης βρέθηκαν σε αποφασιστικά πολιτικά και οικονομικά διλήμματα και ότι όχι λίγοι συγγραφείς και μεταφραστές προσπάθησαν με βάση μια πολιτική και μόνο επιλογή τους να αντιδράσουν στους συμβιβασμούς του «ας περιμένουμε» και τους κομφορμισμούς του «εμείς κάνουμε τέχνη και όχι πολιτική».

Γιατί ας μην γελιόμαστε. Στον βαθμό που κάποιος επιζητεί μιαν υπέρβαση του υπάρχοντος, δυο βασικοί τρόποι του μένουν για να παρέμβει στην συγκεκριμένη πραγματικότητα. Ο πρώτος να παρέμβει με τις όποιες δυνάμεις και δυνατότητες έχει, κόντρα στο ρεύμα, προσπαθώντας να εξαντλήσει τα υποκειμενικά του όρια με βάση την αντίληψη ότι «ο συγγραφέας είναι ένας δραματουργός που δεν ξεστρατίζει από τον δρόμο του για να μαζέψει λουλουδάκια». Κι ο δεύτερος είναι, αγνοώντας την προτροπή του Μπαλζάκ, να μαζεύει λουλουδάκια τα οποία, *post festum*, να τα εκθέτει, μαραμένα – φευ – στα πλαστικά ανθοδοχεία των φιλανθών μεταπολιτευτικών εφημερίδων, τηλεοράσεων ή περιοδικών.

Είτε λοιπόν το θέλουμε είτε όχι, τα γεγονότα είναι σαν τις πρόκες αιχμηρά. Κι είναι σχετική, η δύναμη και η δυνατότητα των σύγχρονων αναθεωρητών ή μεταμοντέρνων πελταστών, που με βάση τα σημερινά φολκλορικά επιφαινόμενα των κάλπικων εντυπώσεων και των ασφαλών συνδυασμών προσπαθούν να μηδενίσουν τα τότε πεπραγμένα. Αυτά που «οι Αλεξανδρείς, οι Αντιοχείς, οι Σελευκείς και οι πολυάριθμοι επίλοιποι Έλληνες» της Αριστεράς, πλην Λακεδαιμονίων, γιομάτοι λάθη, βέβαια, και ατέλειες, αλλά και ανιδιοτέλεια και πάθος, διαμόρφωσαν περπατώντας ξυπόλυτοι στις εκτεταμένες επικράτειες των καινούργιων συνθηκών.

Θετικές και αρνητικές εξελίξεις στα χρόνια της μεταπολίτευσης. Η μεγάλη καμπή του 1989

Με την μεταπολίτευση τα πράγματα αλλάζουν, τόσο στον χώρο της πολιτικής, όσο και στον χώρο της κίνησης των ιδεών.

Οι πολιτικές ή επαγγελματικές προτεραιότητες φαίνεται να δεσπόζουν και ένα μεγάλο τμήμα από αυτούς που ασχολήθηκαν με τον Γκράμσι στα χρόνια της καταφρόνιας, απέπλευσε για να ανοιχθεί στο πέλαγος της άμεσης πολιτικής δράσης ή της επαγγελματικής αποκατάστασης. Οι διαφοροποιήσεις αυτές δεν σταμάτησαν τις προσπάθειες για την έκδοση των έργων του. Μόνο που η αποδυνάμωση από την αποχώρηση του αρχικού πυρήνα – που είχε πια στοιχειωδώς εγκλιματισθεί και «ενηλικιωθεί» – ήταν, πια, εμφανής.

Από την μεταπολίτευση μέχρι σήμερα κυκλοφόρησαν δέκα βιβλία με έργα του Γκράμσι, αρκετά άρθρα του, ανθολόγια κειμένων του σε διάφορα περιοδικά και περισσότερα από δέκα βιβλία και δεκάδες άρθρα που αναφέρονται σ' αυτόν και το έργο του.⁷

Οι νέες εκδόσεις βελτιώνουν αισθητά την εικόνα των προηγούμενων έχοντας ενσωματώσει και κεφαλαιοποιήσει τα θετικά και αρνητικά τους. Έτσι, παρουσιάζεται μία κατάσταση πιο ευνοϊκή που έχει όμως να αντιμετωπίσει και αυτή μια σειρά από προβλήματα διόλου ευκαταφρόνητα.

Θα σταθώ στα πιο χαρακτηριστικά:

Το πρώτο και σημαντικότερο είναι ότι το κυρίως έργο του Γκράμσι έγινε σχετικά πρόσφατα γνωστό μέσα από διαδοχικές προσεγγίσεις, όχι μόνο στην Ευρώπη, αλλά και στην ίδια την πατρίδα του την Ιταλία.⁸

7. Ο μεγαλύτερος αριθμός από τα άρθρα αυτά περιλαμβάνεται στα εκτενή αφιερώματα για τα πενήντα χρόνια από τον θάνατό του, που έγιναν στο «Αντί», τεύχ. 347, Αθήνα 1987, τον «Πολίτη», τεύχ. 79, Αθήνα 1987 και το διπλό τεύχος των «Τετραδίων», 17-18, Αθήνα 1987, που ήταν αποκλειστικά αφιερωμένο στην επέτειο αυτή, ως και στην επετηρίδα του Φ.Π.Ψ. της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων που κυκλοφόρησε το 1988 με τίτλο *Antonio Gramsci*. Πενήντα χρόνια από το θάνατό του. Από τις δημοσιεύσεις που αφορούν τα μετά το 1990 χρόνια ενδεικτικά αναφέρω το αφιέρωμα στον Γκράμσι του περ. «Ουτοπία», τεύχ. 11, Αθήνα 1994, το μικρότερης έκτασης αφιέρωμα του περ. «Το Στίγμα», τεύχ. 3, Αθήνα 2000 και ορισμένα διάσπαρτα άρθρα στο περ. «Θέσεις», τεύχ. 37/1991, 57/1996 και 64/1998. Για περ. βλέπε και Λουκάς Αξελός, *Βιβλιογραφία Α. Γκράμσι κ.λπ.*, ό.π., που καλύπτει όμως την περίοδο μέχρι το 1992.

8. «Η μέχρι το 1975 έκδοση των έργων του Γκράμσι ήταν αυθαίρετα διατεταγμένη κάτω από γενικούς τίτλους και χωρισμένη σε τόμους με, κατά κάποιο τρόπο, όμοια θέματα. Αυτά όλα έγιναν με τις οδηγίες του Παλμίρο Τολιάτι, ο οποίος κράτησε και ορισμένα κείμενα αδημοσίευτα στο συρτάρι. Από εκεί και μετά όλες οι μεταφράσεις: η γαλλική των Éditions Sociales, η αγγλική, που αναπαράχθηκε στην Αμερική, η ρωσική, κ.λπ., κ.λπ., είναι επιλογές σύμφωνα με τα κριτήρια του κάθε επιμελητή ή μεταφραστή... Η κριτική έκδοση των τετραδίων του Γκράμσι κυκλοφόρησε μόλις τον Ιούλιο του 1975 και αποτελείται από τέσσερις τόμους: τρεις τόμους με

Γεγονός, λοιπόν, είναι ότι από το 1937 που απεβίωσε ο Γκράμσι, μόλις το 1975 κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «Einaudi» η πρώτη με αυστηρή χρονολογική σειρά κριτική έκδοση των *Τετραδίων της Φυλακής* του Ινστιτούτου Γκράμσι, με εισαγωγή και επιμέλεια του Valentino Gerratana.⁹ Πρόκειται για μια πραγματική τομή στα μέχρι τότε εκδοτικά δρώμενα, ένα επίτευγμα που ξεπερνά φιλολογικά και μεθοδολογικά το εγχείρημα των εκδόσεων «Riuniti», ένα επίτευγμα που ακόμα και σήμερα δεν έχει ξεπεραστεί, αλλά που αφορά αποκλειστικά και μόνο το έργο που ο Γκράμσι έγραψε στα χρόνια της φυλάκισής του. Ως εκ τούτου, ανοικτό εξακολουθεί να παραμένει το ζήτημα της έκδοσης και του υπόλοιπου έργου του, του έργου δηλαδή που καλύπτει την δράση του Γκράμσι μέχρι και την σύλληψή του.

Αυτό κατ' ουσίαν εξακολουθεί να καλύπτεται, όχι όμως συνολικά και συστηματικά, από τους αυτοτελείς τόμους που κυκλοφόρησαν οι εκδόσεις «Einaudi» ως έργα του Γκράμσι¹⁰ και που περιλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος των νεανικών του χειμένων και της πολιτικής/κομματικής αρθρογραφίας του στο σύντομο διάστημα της ελεύθερης ζωής του.

Ανάλογα, περίπου, ήταν τα πράγματα και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Ενδεικτικά και μόνον στέκομαι σε μια παλαιότερη (1987) αποστροφή του Γερμανού διανοουμένου Έλμαρ Αλτφάτερ που σημειώνει κριτικάροντας την στάση των εκδόσεων «Suhrkamp» τα εξής: «Η αναγγελία των εκδόσεων Suhrkamp, πριν δέκα χρόνια, για την έκδοση των *Απάντων* του Γκράμσι δεν έχει ακόμα καρποφορήσει. Δεν έχει εκδοθεί ούτε ένας τόμος. Στα Γερμανικά υπάρχουν μόνο αποσπασματικά κείμενα και επιλογές».¹¹

Και πραγματικά έπρεπε να περάσουν είκοσι πέντε και πλέον χρόνια σε ολόκληρο τον γερμανόφωνο κόσμο από την κυκλοφορία του πρώτου στα Γερμανικά βιβλίου του Γκράμσι *Philosophie der Praxis* που επιμελήθηκε και μετέφρασε ένας αυθεντικός πιονέρος ο Christian Riechers το 1967 για να πραγματοποιηθεί, κόντρα στο ρεύμα και χωρίς υλική υποστήριξη (ενδεικτικά στέκομαι στην αναφορά που κάνει ο W.F. Haug στον πρόλόγό του στα *Τετράδια* ότι «το διασημότερο γερμανικό ίδρυμα για την προώθηση των επιστημών, απέρριψε την

αναπαραγμένα, κατά χρονολογική σειρά γραφής, τα *Τετράδια* της Φυλακής κι ένας τόμος με περιγραφή των τετραδίων και σχόλια επί των κείμενων». Για περ. βλέπε Τίτος Μυλωνόπουλος, «Απάντηση στον Μάκη Τρικούκη – Οι εκδόσεις του Γκράμσι στα Ελληνικά», περ. «Αντί», τεύχ. 146, Αθήνα 1980, σελ. 56.

9. Antonio Gramsci, *Quaderni del Carcere*, τόμ. I-IV, edizione critica dell' Istituto Gramsci, a cura di Valentino Gerratana, editore «Einaudi», Torino 1975.

10. Πρόκειται για τους τόμους *Scritti Giovanili (1914-1918)*, *Sotto la Mole (1916-1920)*, *L'Ordine Nuovo (1919-1920)*, *La Costruzione del Partito Comunista (1923-1926)* και *Socialismo e Fascismo (L'Ordine Nuovo 1921-1922)*.

11. Για περ. βλέπε Έλμαρ Αλτφάτερ, «Οι δρόμοι της θεωρητικής δεξίωσης. Σοσιαλδημοκρατικός θεωρητικισμός και εξτρεμισμός», περ. «Ο Πολίτης», τεύχ. 79, Αθήνα 1987, σελ. 81.

αίτηση για επιδότηση με το επιχείρημα, ότι όποιος ενδιαφέρεται για τον Γκράμσι, πρέπει να τον διαβάσει στα Ιταλικά»), στο διάστημα 1991-2002, η μετάφραση της τετράτομης έκδοσης των Τετραδίων που επιμελήθηκε ο Gerratana και μάλιστα σε πληρέστερη και ακριβέστερη μορφή, στον βαθμό που χάρη στην βοήθεια του Ινστιτούτου Γκράμσι οι μεταφραστές-επιμελητές της έκδοσης Klaus Bochmann και Wolfgang Fritz Haug είχαν την δυνατότητα όχι μόνο να διορθώσουν τα όποια τυπογραφικά και άλλα λάθη της ιταλικής έκδοσης, αλλά και να συμπεριλάβουν όσα μετά το 1975 (χρονιά της ιταλικής έκδοσης) ο Gerratana και το Ινστιτούτο Γκράμσι θεωρούσαν χρήσιμο να προστεθούν σε μια νέα έκδοση του έργου του.¹²

Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι ότι η κατάρρευση των ανατολικών χωρών και η δομική κρίση-παρακμή της ιστορικά διαμορφωμένης κομμουνιστικής εκδοχής και της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας, έθεσαν σε κρίση και το ίδιο το έργο του Γκράμσι και ανέκοψαν την αξιόλογη προσπάθεια έρευνας, μελέτης και έκδοσης των έργων του, αφού ένα σημαντικό τμήμα των ίδιων των υποστηρικτών του απεδήμησεν προς Δυσμάς εις εύφορες επαγγελματικά περιοχές.

Ένα τρίτο πρόβλημα είναι η ήδη διαμορφωμένη στην Ελλάδα πραγματικότητα. Το θετικό, δηλαδή, γεγονός ότι είμαστε από τις ελάχιστες, μετά την Ιταλία, χώρες στην Ευρώπη, που έχουμε να κάνουμε με μία ποσοτικά σημαντική παρακαταθήκη εκδόσεων και κειμένων σχετικά με τον Γκράμσι, αλλά και το αρνητικό ότι ορισμένα από τα κυκλοφορούντα έργα του είναι ενταγμένα στις αντικειμενικές και υποκειμενικές αδυναμίες μιας προηγούμενης περιόδου.

Τέλος, σημαντικό πρόβλημα παραμένει η δυσκολία που παρουσιάζει όχι μόνο η μετάφραση έργων του Γκράμσι καθεαυτό, αλλά και η ανάδειξη μεταφραστών που να έχουν όλη την απαιτούμενη υποδομή αλλά και την βούληση να φέρουν σε πέρας ένα τόσο δύσκολο, πολύπλοκο και πολισχιδές πολιτικά-πολιτιστικά μεταφραστικό εγχείρημα.

Ανεξάρτητα πάντως από τα προβλήματα που παραπάνω αναφέρθηκαν, γεγονός παραμένει ότι και με το ήδη υπάρχον υλικό ξεπεράσαμε, πλέον, το στάδιο της «πρωταρχικής συσσώρευσης». Και δεν είναι υπερβολικό να ισχυριστούμε ότι το έργο του Γκράμσι σε αυτά τα έτη που παρήλθαν, επηρέασε με έναν ορισμένο τρόπο την σκέψη πολλών Ελλήνων διανοουμένων και έμμεσα τους προβληματισμούς ενός αξιόλογου τμήματος της μαχόμενης Αριστεράς.

12. Όλα τα στοιχεία που παραθέτω σε σχέση με την περιπέτεια των εκδόσεων του Γκράμσι στα Γερμανικά, στηρίζονται στην προφορική πληροφόρηση του καλού μου φίλου Λευτέρη Ρούσου, πανεπιστημιακού και μόνιμου κάτοικου Γερμανίας εδώ και δεκαετίες, ο οποίος, πρόσθετα, μου μετέφρασε και τον πρόλογο του Wolfgang Fritz Haug στην γερμανική έκδοση των Τετραδίων της Φυλακής (1991-2002). Για περ. βλέπε *Gefängnishefte. Kritische Gesamtausgabe auf Grundlage der im Auftrag des Gramsci-Instituts besorgten Edition von Valentino Gerratana hrsg, vom Deutschen Gramsci-Projekt unter der wissenschaftlichen Leitung von Klaus Bochmann und Wolfgang Fritz Haug. Hamburg: Argument 10Bde.*

Η συντριπτική ιστορική ήττα της καθόλου Αριστεράς που έπληξε καίρια μεγάλους διανοητές όπως λ.χ. ο Λένιν, δεν είχε τον ίδιο σφοδρό αντίκτυπο για διανοητές όπως η Λούξεμπουργκ ή ο Γκράμσι, διανοητές που στάθηκαν σταθερά στην άποψη ότι «ελευθερία είναι το δικαίωμα του καθένα να σκέφτεται διαφορετικά» και ότι «το να λέμε πάντα την αλήθεια είναι πολιτική αναγκαιότητα».

Αυτό άμεσα αντανακλάται και στην κυκλοφορία των έργων του Γκράμσι¹³ λ.χ., που παρ' όλη την μεγάλη τους υποχώρηση γλύτωσαν την εξαφάνιση ή τον καταποντισμό που σημείωσε η πλειοψηφία των κυκλοφορούντων έργων κομμουνιστών και σοσιαλιστών συγγραφέων. Κι αυτό όχι μόνο γιατί εκφράζουν μίαν εν μέρει διαφορετική πολιτική λογική, αλλά – κυρίως – γιατί ανήκουν σε μίαν άλλη πολιτισμική σφαίρα που ουσιαστικά τα διαφοροποιεί από τους τετριμμένους μεταλενινιστικούς, σταλινικούς ή τροτσκιστικούς κώδικες και την ξύλινη γλώσσα των πολιτικό-διανοούμενων της ιστορικής Αριστεράς. Ο Γκράμσι λόγω και έργω απομακρύνεται από την λογική των απόλυτων βεβαιοτήτων προσπαθώντας ψηλαφητά και με πάντα τεντωμένες τις κεραίες του να αποκρυπτογραφήσει τα «ιερογλυφικά» της σύγχρονης του κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας.

Σ' αυτό το αδιαμφισβήτητο πολιτισμικό υπόβαθρο έρχεται να προστεθεί μια ουσιαστική γνώση της πνευματικής και λογοτεχνικής ζωής του καιρού του και μια κριτική-υπαινικτική ματιά διανθισμένη από χιούμορ, σαρκασμό, αυτοκριτική διάθεση και ειρωνεία.

Κι αυτό, όπως και στο παρελθόν σημείωσα, όχι μόνο γιατί, κατά την γνώμη μου, είναι ένας υποδειγματικός επαναστάτης μαρξιστής διανοούμενος, αλλά – κυρίως – γιατί η ευρυμάθεια, αγωνία, αγρύπνια, αυστηρότητα και μοναδική σε αποχρώσεις και βάθος ποιότητα, που διαπερνά όλο του το έργο, αποτελούν ένα αποφασιστικό διαφοροποιητικό στοιχείο, που η συνειδητοποίησή του και η προσπάθεια υλοποίησής του στην πράξη το καθιστά μάχιμο εφόδιο για το ξεπέρασμα της πνευματικής αστάθειας, του μεταμορφισμού, του χειροτεχνισμού, του επίπεδου λαϊκισμού και της μικροευρωπαϊκής ιδεολογικής μιζέριας-μικρόνοιας, που διαποτίζουν την πλειοψηφική πλευρά της σύγχρονης ελληνικής αριστερής διανόησης.

Κι είναι παρήγορο ότι ένα, μικρό έστω, τμήμα των σκεπτόμενων αναγνωστών έχει την δυνατότητα να αντιληφθεί τα διακριτά αυτά στοιχεία και να διαβάσει τον στερημένο αυτόν Σαρδηνό, όπως πραγματικά ήταν· χωρίς την μετά θάνατον «φωτογένεια» των αφισών ή τις «εκτός σχεδίου προεκτάσεις» ως «προδρόμου της παγκοσμιοποίησης», που του προσέδωσαν οι ανανεωμένοι, μεταμοντέρνοι αριστεροί πρόσκοποι της Νέας Τάξης και όχι – φυσικά – της Ordine Nuovo, φωτεινού φάρου στην καθοδήγηση του ιταλικού εργατικού κινήματος, και κατεξοχήν δημιούργημα του ίδιου του Γκράμσι.

13. Για περ. βλέπε και Θανάσης Καμπαγιάννης, «Πώς να διαβάσουμε τον Αντόνιο Γκράμσι;», περ. «Σοσιαλισμός από τα Κάτω», τεύχ. 83, Αθήνα 2010, σσ. 31-34.

Αποδοκιμάζει κανείς το παρελθόν για να μην υπολογίσει το καθήκον του παρόντος¹⁴

Αυτό, περίπου, είναι το ιστορικό της έκδοσης των έργων του Γκράμσι στα Ελληνικά. Μια ιστορία εκδοτική, αλλά όχι μόνο. Γι' αυτό και σωστά επισημάνθηκε ότι όποιος θέλει σήμερα να μιλήσει με τον τρόπο του Γκράμσι, είναι υποχρεωμένος να αποτολμήσει μίαν έρευνα αυτού του πνευματικού κινήματος, των όρων και των συνεπειών του «ερχομού» του Γκράμσι στην Ελλάδα. Μια τέτοια προσέγγιση θα έθετε ουσιαστικά εκτός μάχης την πολιτική του «αν», αναγκάζοντας τον καθένα να σκεφθεί ότι είναι υποχρεωμένος να μελετήσει σοβαρά τους ειδικούς όρους που στοιχειοθετούν την πολύπλοκη αυτή σχέση κουλτούρας, πολιτικής και ηθικής και όχι να εκτίθεται σε δίκες συνοπτικής διαδικασίας και παπικούς αφορισμούς.

Δυστυχώς, ούτε οι «δίκες», ούτε οι αφορισμοί έλειψαν. Δίπλα στους επιφανείς ιππότες της αποκαλύψεως «των μεταφραστικών και εκδοτικών αθλιότητων» πάνω στο έργο του Γκράμσι, Γρηγόριο Φαράκο και Μάκη Τρικούκη,¹⁵ ήρθε να συμπαραταχθεί και ένας έτερος, ο Άγγελος Ελεφάντης, ο οποίος στο περιοδικό «Ο Πολίτης» διατύπωσε την άποψη ότι: «Οποιοσδήποτε θελήσει να γνωρίσει το μεταφρασμένο έργο του Γκράμσι θα διαπιστώσει ότι δεν υπάρχει σχεδόν τίποτε στα ελληνικά ως τις αρχές της δεκαετίας του '70... Αλλά και η συνέχεια δεν ήταν ιδιαίτερα καρπερή: Είδαν το φως μερικά σπαράγματα από έργα του Γκράμσι παρουσιασμένα τις περισσότερες φορές με μίαν εγκληματική προχειρότητα και ανήκουστη μεταφραστική ευκολία».¹⁶

Αυτήν ακριβώς την άποψη έθεσα σε έναν από τους πρώτους μεταφραστές έργων του Γκράμσι στα Ελληνικά, τον Κώστα Φιλίνη, και ιδού η απάντησή του:

14. Φράση του ίδιου του Γκράμσι.

15. Από τους πιο αυστηρούς δικαστές των εκδοτικών και μεταφραστικών πεπραγμένων στην διάρκεια της επταετίας, οι Γρηγόρης Φαράκος και Μάκης Τρικούκης, γνωστά στελέχη της Αριστεράς, με σειρά άρθρων στα περιοδικά «Τετράδιο», «Ελληνική Αριστερά», «ΚΟΜΘΕΠ», «Οικονομία και Κοινωνία» και «Αντί», έκριναν σκόπιμο να επαναφέρουν στην τάξη τους παρεκτραπέντας εκδοτικά και μεταφραστικά στα χρόνια του αντικοινοβουλευτισμού. Ως ήταν φυσικό η απάντηση ήταν άμεση, τόσο από μεταφραστικής πλευράς με τα άρθρα του Θάνου Παπαδόπουλου «Η κριτική των ιδεών και η κρίση της θεολογίας – Απάντηση στον Γρηγόρη Φαράκο», «Γκράμσι... στην Ελλάδα και η παρθενογένεση της ελληνικής κουλτούρας» και «Ο Γκράμσι, οι μεταφράσεις του και η ελληνική πνευματική ζωή», όσο και από εκδοτικής με τα άρθρα του Λουκά Αξελού, «Η κριτική των έργων και οι σύγχρονοι Φιλισταίοι – Οι εκδόσεις του Γκράμσι στα Ελληνικά» και «Απάντηση στο γράμμα του Μάκη Τρικούκη» και του Τίτου Μυλωνόπουλου, «Απάντηση στον Μάκη Τρικούκη – Οι εκδόσεις του Γκράμσι στα Ελληνικά». Ο διάλογος αυτός που άνοιξε μίαν ολόκληρη σειρά ζητημάτων και στον οποίο ενεπλάκησαν και άλλοι ενδιαφερόμενοι, κράτησε, εν μέσω ασυνεχειών, σχεδόν μια πενταετία. Αναλυτικά βιβλιογραφικά στοιχεία βλέπε στο Λουκάς Αξελός, Βιβλιογραφία Α. Γκράμσι, κ.λπ., ό.π.

16. Για περ. βλέπε Άγγελος Ελεφάντης, «Γκράμσι: Η επέτειος μιας απουσίας», περ. «Ο Πολίτης», τεύχ. 78, Αθήνα 1987, σελ. 57.

«Είναι αλήθεια αυτό που λέει ο Άγγελος Ελεφάντης; Εγώ θα απαντήσω με μια μικρή ιστορία που με αφορά, και που μοιάζει με ανάλογες μικρές ιστορίες άλλων δύο τουλάχιστον αγωνιστών,¹⁷ που βρισκόμασταν είτε στις φυλακές, είτε στις εξορίες, τις παλιότερες αλλά κυρίως της Χούντας.

Μέσα σε κείνους λοιπόν τους χώρους λιγάκι δύσκολα μπαίνανε επαναστατικά βιβλία στην ελληνική γλώσσα. Κι ήταν ακόμα πιο δύσκολο να τα διαβάσεις από τις επανειλημμένες έρευνες. Οι μεταφράσεις επομένως ξενόγλωσσων βιβλίων αποτελούσαν επιτακτική ανάγκη για εκατοντάδες και χιλιάδες κρατούμενων και κυκλοφορούσαν χειρόγραφες και φιλογραμμένες, με μεγάλη μεταφραστική δυσκολία, κι ήταν βέβαια «εγκληματικές» μια κι ήταν γραμμένες από καταδίκους. Εγώ μετάφρασα από τα ιταλικά στα τέλη του '67 από τα Τετράδια της Φυλακής του Γκράμσι τις σημειώσεις του σχετικά με τον Μακιαβέλι, την Πολιτική και το σύγχρονο Κράτος, (Εκδ. «Einaudi»). Διαβεβαιώνω ότι παιδεύτηκα τρομερά, όχι γιατί φοβόμουν κάποια φιλολογική κριτική, αλλά ανησυχούσα διότι, είτε αμφέβαλλα σε ορισμένα σημεία αν είχα μπει στην ουσία του κειμένου, είτε φοβόμουν ότι δεν θα ήταν σαφής σε άλλα σημεία η μετάφραση σ' αυτούς που θα στραβωνόντουσαν για να την διαβάσουν. Βέβαια αυτές οι ανησυχίες μου ποτέ δεν διασκεδάστηκαν, γιατί πιστεύω και σήμερα ότι οι αδυναμίες ποιότητας έπρεπε να είναι σημαντικές. Σε ανταπόδοση όμως, τα χειρόγραφα αυτά όχι μόνο διαβάζονταν αλλά προκαλούσαν και πολύ γόνιμες συζητήσεις σε εποχές (πρώτα χρόνια της διάσπασης) όπου το καλό πολιτικό επαναστατικό βιβλίο αποτελούσε πηγή έμπνευσης και πνευματικής παρακίνησης για την αντιμετώπιση πρωτότυπων αγωνιωδών πολιτικών προβλημάτων της χώρας μας και του αριστερού κινήματος τότε. Από δω πήγασαν και οι προτροπές συντρόφων να δίνονται τέτοια κείμενα για δημοσίευση σε κείνους τους εκδότες που ήταν πρόθυμοι να αψηφήσουν τους κινδύνους διώξεων από τη Χούντα. Γιατί ας μην ξεχνάμε πως όλη η Ελλάδα ήταν μία φυλακή τότε. Τέτοιες περίπου ήταν οι περιπτώσεις και άλλων συντρόφων που μετάφρασαν κείμενα του Γκράμσι με ανάλογες ή με μικρότερες μεταφραστικές αδυναμίες.

Αλλά από τότε έχουν περάσει πάνω από 16 χρόνια πολιτικής και πνευματικής ζωής, χωρίς βέβαια τους κινδύνους και τις διώξεις της εποχής εκείνης. Και υπάρχουν πολλαπλάσιοι μεταφραστές. Γιατί δεν ήρθαν να αντικαταστήσουν τις πρώτες εκείνες μεταφραστικές προσπάθειες; Θα μπορούσαμε τουλάχιστον να κάνουμε μια πιο αντικειμενική αποτίμηση σήμερα. Μέχρι που να γίνει κάτι τέτοιο, εγώ θα έλεγα ότι θα βοηθούσε αν θα αποφεύγαμε έναν ανιστόρητο ελιτισμό, ακόμη και στην περίπτωση που διατυπώνεται χωρίς «ανήκουστη ευκολία» και χωρίς «εγκληματική προχειρότητα».¹⁸

17. Εννοεί τους Θάνο Παπαδόπουλο και Θανάση Αθανασίου.

18. Για περ. βλέπε Κώστα Φιλίνη, *Η νέα αντίληψη της ηγεμονίας*, Συνέντευξη-συζήτηση με τον Λουκά Αξελό, περ. «Τετράδια», τεύχ. 17-18, Αθήνα 1987, σελ.19 επ.

Τα συμπεράσματα για όποιον δεν εθελοτυφλεί, είναι σαφή. Και δυστυχώς δεν αποτελούν δική μας «προνομία».

Εντύπωση, αν και όχι έκπληξη, προκαλεί η γερμανική περίπτωση, που χωρίς να επικαθορίζεται από τις δικές μας φορτισμένες πτυχές (μετάφραση σημαντικού μέρους των *Τετραδίων* στις εξορίες και φυλακές), παρουσιάζει αρκετές αναλογίες όσον αφορά τις απαξιωτικές συμπεριφορές και τους εκδοτικούς καιροσκοπισμούς.

Αρκετά αποκαλυπτικός, ο πρόλογος του Wolfgang Fritz Haug στην γερμανική έκδοση των *Τετραδίων της Φυλακής*, επισημαίνει πως: «Το 1967 δημοσιεύτηκε στην Δυτική Γερμανία μια πρώτη επιλογή χειμένων υπό τον τίτλο *Philosophie der Praxis*. Ο επιμελητής και μεταφραστής της, ο Christian Riechers, επιτέλεσε σαν σκαπανέας [στον τομέα] της μετάφρασης του Γκράμσι μόνιμα επιτεύγματα. Δεν μειώνονται με το να εμφανίζονται, καθώς αυξάνεται η χρονική απόσταση και μέσα σε μια ριζοσπαστικά αλλαγμένη και πολιτικοπνευματική κατάσταση, ευκρινέστερα [ορισμένες] αδυναμίες της μετάφρασής του. Στρέφοντας το βλέμμα προς τα πίσω, διακρίνεται πόσο ο χαρακτήρας της αξιολόγησης του Γκράμσι, εξαρτάται από την εποχή του. Σχέδια για μια συνολική έκδοση των *Τετραδίων της Φυλακής* υπήρχαν από καιρό. Μία πρώτη εφόρμηση για μια δυτικογερμανική έκδοση που άρχισε την εποχή μιας κάποιας μόδας Γκράμσι στην δεκαετία του εβδομήντα και που προωθήθηκε από ένα επώνυμο εκδοτικό οίκο, διακόπηκε όταν πέρασε η μόδα».¹⁹

Αλλά, ως φαίνεται, επανερχόμενος στα καθ' ημάς, η ιστορία αυτή δεν έχει τέλος. Αξίζει, ίσως, να επισημάνουμε ένα πρόσφατο επεισόδιό της. Στις 30 Νοεμβρίου και 1η Δεκεμβρίου 2007, με αφορμή τα εβδομήντα χρόνια από τον θάνατο του Αντόνιο Γκράμσι, διεξήχθη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο από το Κέντρο Πολιτικών Ερευνών (ΚΠΕ) ένα επιστημονικό συνέδριο με θέμα «Ο Αντόνιο Γκράμσι στις σημερινές κοινωνικές επιστήμες και θεωρία».

Είναι έξω από τις προθέσεις αυτού του χειμένου να προβεί σε μια ουσιαστική ανάλυση-κριτική των όσων διατυπώθηκαν στο εν λόγω συνέδριο. Θα επισημάνω όμως δύο στοιχεία ενδεικτικά, ενδεχομένως, της λογικής και γιατί όχι και του ήθους της εν λόγω διημερίδας.

Κατ' αρχήν αποτελεί σύμπτωση – άραγε – το γεγονός ότι κανένας από όσους πρωταγωνίστησαν στο να μεταφραστεί, εκδοθεί και κυκλοφορήσει το έργο του Γκράμσι στην Ελλάδα δεν ήτανε μεταξύ των τριάντα και πλέον εισηγητών κ.λπ. συμμετασχόντων;

Και είναι τυχαίο, δίπλα στο κατ' αρχήν, το γεγονός ότι ο παρουσιαζόμενος Γκράμσι είναι κατά την πλειοψηφία των εισηγητών ένας σπουδαίος, φυσικά, μελετητής όλων, ενδεχομένως, των ζητημάτων και θεμάτων που άπτονται...

19. Ο μη ρητά αναφερόμενος «επώνυμος εκδοτικός οίκος», είναι – προφανώς – ο «Suhrkamp», την στάση του οποίου ήδη είχε επικρίνει ο Αλτφάτερ στο σχόλιο που προηγουμένως παρέθεσα. Για περ. βλέπε πρόλογο του W.F. Haug στα *Τετράδια της Φυλακής*, ό.π., σελ. 9-12.

της παγκοσμιοποίησης και όχι ο ιδρυτής του ΚΚΙ, ο επικεφαλής της Ordine Nuovo, της εξέγερσης και των Εργοστασιακών Συμβουλίων, ο συνεπής μέχρι τέλους αντιφασίστας, ο αμετακίνητα προσηλωμένος στην εθνική και κοινωνική απελευθέρωση των υποτελών τάξεων, ο αδιάλλακτος στην υπεράσπιση της φιλοσοφίας της πράξης επαναστάτης διανοούμενος;

Είναι προφανές ότι όσον αφορά τους οργανωτές του συνεδρίου, περνώντας από την Αττική εις αναζήτησιν «των μονοπατιών του Αντόνιο Γκράμσι» τους διέφυγον αι Αθήναι.²⁰

Αντιθέτως, όμως, και εις πείσμα των καιρών, αι Αθήναι δεν διέφυγον της οπτικής και του ενδιαφέροντος ενός περιορισμένου αλλά αξιόλογου και ενεργητικού κύκλου σκεπτόμενων πολιτών που εμπνεύστηκαν και εμπνέονται από τον Γκράμσι.

Είναι χαρακτηριστικό ότι και στο «στενά πολιτικό επίπεδο», δύο λ.χ. πολιτικοί οργανισμοί της ριζοσπαστικής Αριστεράς, με διαφορετική αφετηρία και διαδρομή, έχουν εντάξει οργανικά στην καθόλου τους πολιτική οπτική και δραστηριότητα την μελέτη και την διάδοση του έργου του, ενισχύοντάς την, με άρθρα, ομιλίες, παρεμβάσεις, ημερίδες και συνεντεύξεις, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς παρακολουθώντας τα έντυπά τους «Δρόμος της Αριστεράς» και «Σοσιαλισμός από τα Κάτω», αλλά και τις εκδόσεις τους «Α/συνέχεια» και «Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο».

Το γεγονός από μόνο του προσδίδει ένα νέο χαρακτήρα στην μέχρι σήμερα ανάγνωση και κυκλοφορία και αποτελεί μian ένδειξη των αντιστάσεων που διαμορφώνονται στο να μπει και ο Γκράμσι στο Μουσείο Κέρινων Ομοιωμάτων.²¹

20. Το όλον όμως ζήτημα δεν σταματάει εδώ. Το 2010 κυκλοφόρησε ένας τόμος με τίτλο *Στα μονοπάτια του Αντόνιο Γκράμσι. Πολιτική και πολιτισμός από το έθνος κράτος στην παγκοσμιοποίηση*, επιμ. Γιάννης Βούλγαρης-Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος, εκδ. «Θεμέλιο», που περιλαμβάνει μέρος των εισηγήσεων που παρουσιάστηκαν στην διημερίδα. Όπως συμπτωματικά εισηγήσεις όπως λ.χ. «Η ιστορική ιδιοτυπία, η “ηγεμονία” και η αυτονομία των κινημάτων στον Γκράμσι. Μεθοδολογικοί άξονες για την προσέγγιση της ιστορίας του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα» του Μιχάλη Π. Λυμπεράτου και «Όταν ο Τρότσκι συνάντησε τον Γκράμσι - Μια συγκριτική ανάγνωση των Προβλημάτων της καθημερινής ζωής του Λέοντα Τρότσκι και των Τετραδίων της Φυλακής του Αντόνιο Γκράμσι» του Θανάση Καμπαγιάννη, που μας υπενθυμίζουν, ακόμη και εκ του τίτλου, ότι ο Γκράμσι ήταν ηγέτης και θεωρητικός εκφραστής του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος, απουσιάζουν από την ύλη του τόμου.

Η όλη υπόθεση του Συνεδρίου, αλλά και της έκδοσης των εισηγήσεων που ακολούθησε, δεν πέρασε απαρατήρητη. Σε μια βιβλιοκριτική που δημοσιεύτηκε την ίδια χρονιά όχι άδικα επισημαίνεται πως «Το έργο του Γκράμσι είναι πολύ σοβαρή υπόθεση για να μένει στα χέρια τέτοιων “γχαρμσοφιλολογούντων”». Για περ. βλέπε βιβλιοκριτική Λέανδρου Μπόλαρη στο βιβλίο *Στα μονοπάτια του Αντόνιο Γκράμσι*, περ. «Σοσιαλισμός από τα Κάτω», τεύχ. 83, Αθήνα 2010, σελ. 38-39.

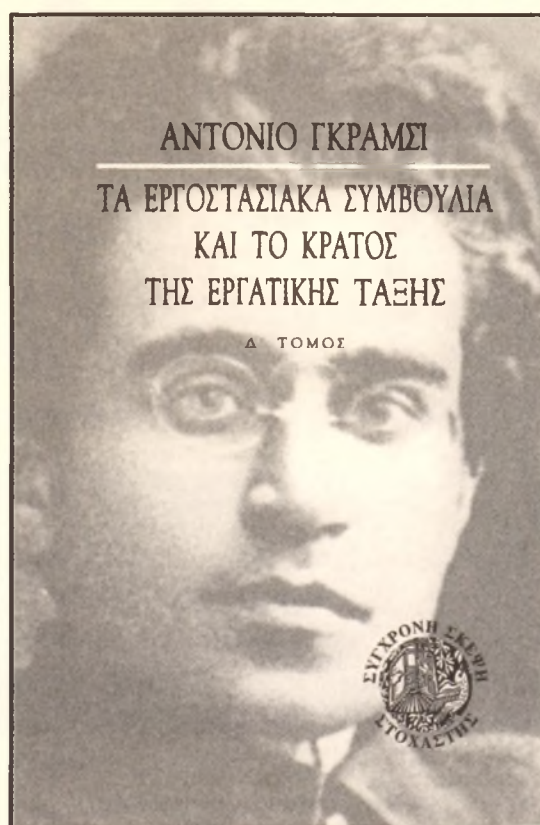
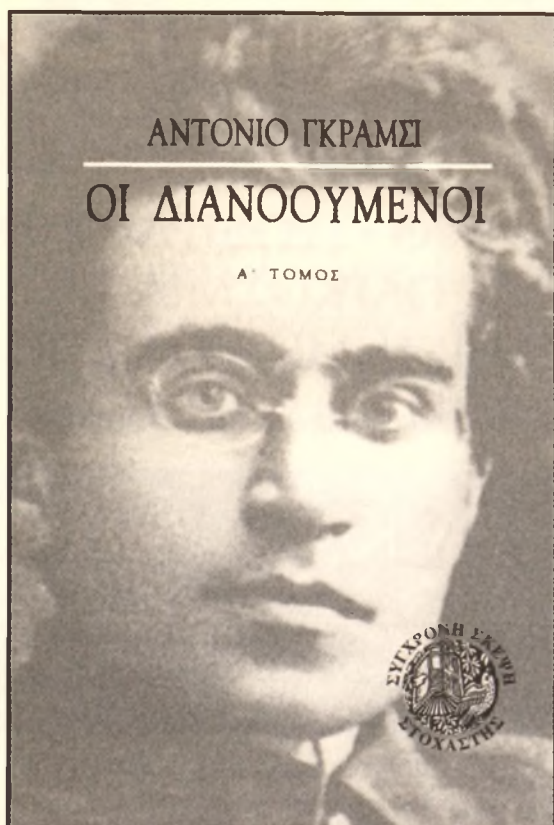
21. Η πρόσφατη κυκλοφορία των μελετών των Chris Harman-Chris Bambery, *Αντόνιο Γκράμσι. Η ζωή και οι ιδέες ενός επαναστάτη*, εκδ. «Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο», Αθήνα 2007 και του Δαμιανού Βασιλειάδη, *Ο Μαρξ, ο Λένιν, ο Γκράμσι και η πολιτισμική ηγεμονία της*

Επεξήγηση

Είναι άραγε ανάγκη να σκιαμαχούμε για κάτι που, υπό μίαν ορισμένη έννοια, αποτελεί πλέον παρελθόν; Είναι θα έλεγα, αν από πλευράς σου χρησιμοποιείς μια κλίμακα αξιών και κριτηρίων που κύριο στόχο έχουν την δική σου αξιοπιστία. Κάτι τέτοιο, θέλω να πιστεύω, ότι δεν απομακρύνεται από την διαπίστωση του ίδιου του Γκράμσι ότι: «Μια γενιά μπορεί να κριθεί με την ίδια κρίση που αυτή κάνει για την προηγούμενη γενιά, μια ιστορική περίοδος με τον ίδιο τρόπο θεώρησης της περιόδου η οποία προηγήθηκε απ' αυτήν. Μια γενιά που μειώνει την προηγούμενη γενιά, που δεν καταφέρνει να δει τα επιτεύγματά της και την αναγκαία σημασία της, δεν μπορεί παρά να είναι πενιχρή και χωρίς εμπιστοσύνη στον εαυτό της, έστω και αν κομπάζει παράφορα για το μεγαλείο της. Αποδοκιμάζει κανείς το παρελθόν για να μην υπολογίσει το καθήκον του παρόντος».²²

Αριστεράς, εκδ. «ΚΨΜ», Αθήνα 2011, αλλά κυρίως η κυκλοφορία των Θέσεων της Λυών, εκδ. «Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο», Αθήνα 2011, ενός κατεξοχήν στρατευμένου πολιτικά έργου του ίδιου του Γκράμσι, αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο ενισχυτικό της πεποίθησής μου ότι οι ιδέες του, παρ' όλες τις αποσιωπήσεις και διαστρεβλώσεις εξακολουθούν να προβληματίζουν και να εμπνέουν την μαχόμενη Αριστερά.

22. Για περ. βλέπε «Αυτοί που κατασκευάζουν σοφίτες», στο *Παρελθόν και Παρόν*, εκδ. «Στοχαστής», Αθήνα 1974, σελ. 67.

ΠΟΛΙΤΕΣ

ΟΛΙΣ
ΟΛΙΤΗΣ
ΟΛΙΤΙΚΗ
ΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ενεργοί

Μηνιαία περιοδική έκδοση των Ενεργών Πολιτών
Μαυρομιχάλη 7, Αθήνα, τηλ.: 210.3614332 • 210.8659073

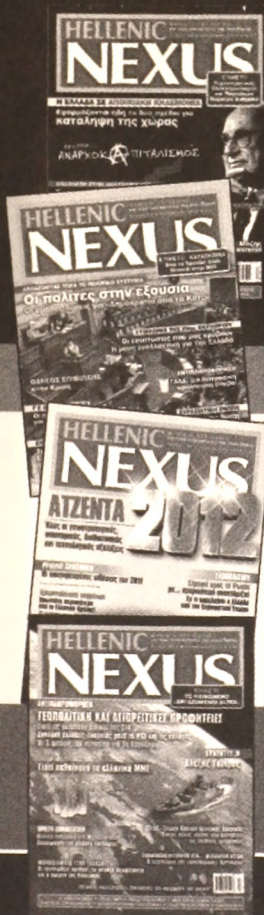
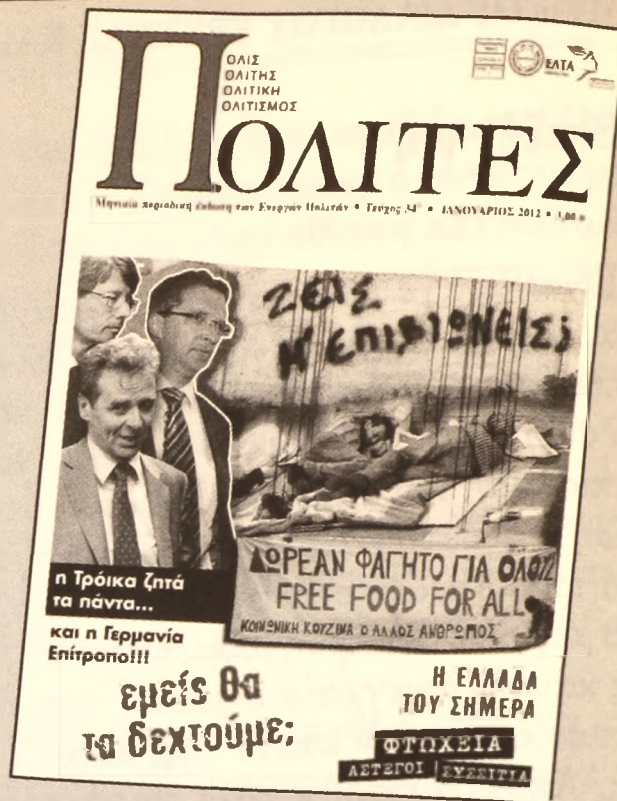
Ο πολιτισμός της κάθε μέρας είναι η πολιτική
της ανατροπής και της δημιουργίας.

Οι ΠΟΛΙΤΕΣ επιδιώκουν να είναι ένα περιοδικό
ευρύτερου ενδιαφέροντος, που κυκλοφορεί πανελλαδικά
σε μηνιαία βάση. Στηρίζεται από συνεργάτες που δεν έπα-
ψαν να αγωνίζονται και να δημιουργούν ως σκεπτόμενοι
πολίτες αυτής της χώρας.

Οι ΠΟΛΙΤΕΣ είναι μια εναλλακτική πρόταση στη
ρηχή καταναλωτική κοινωνία του σήμερα.

Κυκλοφόρησε το 34^ο τεύχος (Ιανουάριος 2012).

ΖΗΤΕΙΣΤΕ ΤΟ ΑΠΟ ΤΑ ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΠΕΡΙΠΤΕΡΑ ΚΑΙ ΤΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ: «ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΒΙΒΛΙΟΦΙΛΙΩΝ» (Μαυρομιχάλη 7),
«ΘΕΜΕΛΙΟ» (Σόλωνος 82), «ΙΑΝΟΣ» (Σταδίου 24), «ΕΛΕΥΣΙΣ» (Ασκληπείου 71), «ΠΑΠΥΡΟΣ» (Αμπελόκηποι, 210.6917027), «ΓΝΩΣΗ» (Παγκράτι)

HELLENIC Περιοδικό για τους επαναστάτες της συνείδησης

NEXUS

ΚΟΡΥΦΑΙΟ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟ • ΓΕΩΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ • ΝΕΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΤΑΞΗ
ΑΠΑΓΟΡΕΥΜΕΝΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ • ΟΛΙΣΤΙΚΗ
ΙΑΤΡΙΚΗ • ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ • ΑΝΕΞΗΓΗΤΟ

ΣΤΑ ΠΕΡΙΠΤΕΡΑ ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ

www.nexushellas.gr/info@nexushellas.gr